КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.512.19–1/–98

Линник Н. М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СИМВОЛ «ТЮЛЬПАН» У ПОЕЗІЇ «ДИВАНУ»: САКРАЛЬНИЙ ТА ГЕНЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Вивчення символів та значення рослинних орнаментів, а саме символу «тюльпан», у кримськотатарській літературі та культурі кінця XVI – XVIII ст. вважається актуальною темою тюркського літературознавства. Тому що в ній поєдналися дві літературні традиції: фольклорна (або докоранічна) та релігійна. Досліджуючи це питання, варто звертатися до літературної спадщини Давнього Ірану, Туреччини та Кримського ханства. Порівнюючи символ «тюльпан» у різних культурах Сходу, ми можемо простежити, як кожен окремий поет надавав йому власного сакрального змісту. Водночас загальні норми написання тих чи інших форм поезії не були порушені.

Ключові слова: *кримськотатарська література, література «Дивану», тюльпан, сакральний та генераційний аспекти.*

Постановка проблеми. Суфізм вплинув на літературну творчість багатьох митців Близького Сходу. Представники цієї течії визнавали лише Аллаха, а всі навколишні предмети й явища вважали його першоджерелом (еманацією). Суфізм позначився і на літературі періоду «Диван». Ми розглядаємо сакральний аспект символу «тюльпан», який позначав посередника між людиною та Всевишнім на шляху до злиття з абсолютною істиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цю тему у своїх дослідженнях порушують Н. Абдульвапов, Е. Абібуллаєва, Ш. Емруллаєв, О. Гайворонський, О. Михайлов [2; 6]. Наявна деяка інформація в підручниках із літератури, відеоматеріалах та інтернет-джерелах.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити символ «тюльпан» у кримськотатарській писемній поезії та культурі кінця XVI – XVIII ст. з урахуванням впливу Ірану й Туреччини.

Виклад основного матеріалу. Згадок про тюльпан немає ні в грецькій, ні в римській міфології. Одним із пояснень може бути те, що ці квіти в Греції ростуть на горі Іді, де їх просто могли не помітити жителі та творці легенд. Спогади про цю прекрасну квітку спостерігаються в Персії. Перші згадки містяться в давніх літературних пам'ятках. У цій країні оригінальна квітка тюльпан у вигляді ліхтарика чи кубка не могла залишитися не поміченою, вона мали назву «дюльбаш» – турецька чалма, згодом виникло слово «тюрбан», а також назва квітки – «тюльпан». Турки називали його «ляле», що співзвучне з іменем Бога – «Аллах», додавало квітці сакрального відтінку. Тюльпан асоціювався з Богом [3].

«Слова «Аллах», «тюльпан» («ляле»), «півмісяць» («хилять») арабською мовою записувалися тими самими буквами, мають одне числове значення. Саме тому тюльпан і півмісяць постійно згадуються в мусульманському мистецтві, де позначають Аллаха та посвяту йому. Тюльпан оспіваний багатьма перськими поетами, особливо знаменитим Хафізом» [7].

Один з історичних періодів Османської імперії називається «Епоха тюльпанів» – «Ляле деврі» (1717–1730 рр.). Так назвали часи правління турецького султана Ахмета III, яке стало прологом до війни з Росією. І сам султан, і його прибічник, великий візир Дамад Ібрагім-паша надзвичайно любили ці вишукані квіти, витрачали на них великі гроші й навіть самі виводили нові сорти.

«Перемога, – писав поет Яхья Кемаль, – це тендітна краса з обличчям троянди та поцілунком тюльпана». Правління Ахмеда III було не просто часом, коли вирощували багато тюльпанів, воно також було часом, коли Османська імперія намагалася відстояти свої позиції у світі, що швидко змінювався, зберегти результат своїх попередніх перемог, свій «поцілунок тюльпана». Серед близьких друзів султана був знаменитий поет-гедоніст Ахмед Недім (1681–1730 рр.), який у своїх газелях оспівував жінок та не схвалене ісламом вино. Султан бачив недоліки своєї держави і намагався їх виправити, опираючись на досвід Західної Європи [6, с. 70–91].

Одним із перших серед кримськотатарських сходознавців був Бекір Чобан-заде. 1928 р. він запропонував класифікацію середньовічної літератури, в якій виділив три течії: палацова література (divan edebiyati), духовна література (tasavvuf edebiyati) та народна література (halqed ebiyati). Перебування в єдиному політичному просторі Кримського ханства (1449–1783 рр.) та Османської імперії (1299–1923 рр.) сприяло їх всебічному культурному взаємопроникненню та взаємозбагаченню [8, с. 6–9].

Оскільки квітка тюльпан бере свій початок у Персії (нині територія Ірану), то і символічне значення цієї квітки також оспіване перськими поетами. Одним з найяскравіших представників яких є Омар Хайям.

Під час розгляду системи символів у творчості Омара Хайяма ми звернемося до його чотиривіршів у перекладі А Кримського [5, с. 253–258]. Омар Хайям визнавав існування Бога, але в його віршах постійно бринить думка про вічний кругообіг фізичного субстрату, речей, матерії, думок, які під корінь підривають ідею про вічність духу [6, с. 70–73]. Ця ідея виражена в темі гончара, який ліпить глечик із глини – вчорашнього праху померлих. У такий спосіб відбувається постійне перетворення глини на людину, людини на прах.

Глечик має дар мовлення, і він вступає в діалог із ліричним героєм [6, с. 79–82]. Таке перейняття неживими предметами ознак живої природи невластиве суфійському тлумаченню сущого. У суфій людина помирає, щоб потрапити в безмежний океан сутності. В Омара Хайяма людина припиняє матеріальне існування, щоби перетворитися на інший вид матерії. У суфійській поезії ліричний герой – ніхто, Бог – все.

Личко коханої ліричного героя Омар Хайам порівнює з тюльпаном: «Маєш личко, як тюльпанчик» [5, с. 255]. Тюльпан для нього – образ чарівної дівчини, кожна риса лише підкреслює її натхненну красу. Немов тюльпан, вона асоціюється зі свіжістю та розквітом життя. Далі автор просить на топтати квіти, адже вони колись були вродливими дівчатами: «Не топчіте їх зневажно: / Кожна квітка проросла Ї З праху вродниці, що в неї / Щічка, мов тюльпан, цвіла» [5, с. 255].

Якщо дивитися на слово «лале», то в його корені лежить слово «лал», тобто рубіновий, червоний. Отже, порівняння щічок коханої з тюльпаном не є випадковим. Автор знову ж таки ідеалізує дівчину, кажучи, що її щічки гладенькі та червоні, немов пелюстки цієї квітки. Стан коханої, неначе кипарис, тобто ідеальний. За суфійською символікою, кипарис – символ ідеальної людини та довершеного кохання.

Кримський хан Гази Герая II Бора відомий своєю літературною та музичною діяльністю. Одним із його найвідоміших творів є поема – месневі «Долаб» на тему ісламського поняття «кадер» (доля, призначення). Тут Гази Бора, подібно до свого перського наставника, порушує тему переродження, колообігу та зміни одного життя на інше. Спочатку долаб оточувало життя: гори, тобто високе піднесення до Всевишнього; річка – джерело життя; птахи, які символізують закоханих поетів та праведного наставника; троянда – символ серця та частини божественної величі; кубок – джерело натхнення; тюльпан – символ любові та Бога:

<...> Safailetutubcamınlale,
Saçardıcür'asınıhakejale <...> [1].
<...> Кубок з насолодою несе тюльпан,
Розсипаючи рожевості туман <...> [4, с. 21].

І ліричний герой, і долаб сприймають тюльпан як символ Всевишнього. Кубок, який він несе, – це людина, сповнена натхненням, коханням та знаннями по самі вінця. Отже, ми бачимо божественний тандем, гармонійне поєднання людини та Бога. Коли Бог у серці людини, то її оточують і життя, і гідні та щирі люди, і сердечні почуття, умиротворення та справжня насолода від життя. Саме тюльпан був на Сході, особливо в Криму, символом ідеального кохання, чистого та дозволеного шаріатом. Така дозволеність називалася «елял», тобто слово «ляле», написане навпаки. Одна цибулина тюльпана, з якої проростає один паросток, отже, одна квітка, символізує Аллаха як єдиного та всевладного. Кохання для Гази Герая II подібне цьому паростку, воно також одне проростає в серці, граційне і чисте, кохання здатне відсіяти і знищити будь-які сумніви, недовіру та нечесні думки з боку інших.

Газаї показує також, що людина без Божої опіки може загинути не лише морально, а й фізично:

<...> Qaniolmürğzarım, lalezarım,
Diriğagitdieldenihtiyarım <...> [1].
<...> Де поля тюльпанів, де поля птахів?
Де ж хмільнії трави, співи солов'їв?.. [4, с. 21].

Якщо зникає поле тюльпанів, яке колись із такою насолодою давало життєві сили, то зникають і всі радості життя. Це можна трактувати і як те, що людина, яка не сподівається на Бога, яка не цінує релігійних догм та настанов, приречена на страждання, подібно долапу. Її система норм може зруйнуватися і трансформуватися настільки, що цілком зникне та знищить саму людину:

<...> Felekbiryedibaşlıecdehadur,
Kinaqd – i omr – i ademhaqgidadur <...> [1].
<...> Доля – в сім голів дракон,
Час людини перетворить в сон <...> [4, с. 21].

Дракон і є те тварино-егоїстичне начало, яке з'їдає людину ізсередини і заважає її духовному розвитку. Спокуси долі, перед якими людина має вистояти, спираючись на любов до Всевишнього.

Іншим представником поезії ханів Гераїв, які використовували у своїй творчості суфійські мотиви, став Резмі Бахадира Герай-хан. Не останнє значення для нього мають тюльпан та червоний колір. Колір є чуттєвим символом, що реалізується з потраплянням світла на предмети. Світло робить видним усе суще, і тлумачення всього сущого як еманації божественного сяйва увійшло до суфізму. Колір вогню, в якому залізо стає рідиною, сонця. Сонце в абстрактному сенсі символізує традиційну звичаєвість та мораль, у конкретному – правителя [10, с. 24]. Також автор говорить про рубін («лал») та червоний тюльпан. Отже, наявна спорідненість не лише кольорів, а й символів:

<...> Будучи господарем копалень Бадахшану
Твоїх губ цінішого рубіну не дістану <...> [9, с. 61 – 65].

Рубін символізує божественну мудрість та справжню любов. Тюльпан – символ Всевишнього. Часто поети порівнюють тюльпан із вогнем на святій горі. Рубін та тюльпан виступають у такому поєднанні збірним образом Бога, любові до нього та тієї істинної мудрості, яку ми отримуємо від нього. Звісно, за суфійської традицією, всі ці образи та відповідні до них символи вуалюються коханням до прекрасної дівчини або жінки, краса якої здатна розпалити вогонь в серці та врятувати в судний день. Ідеалізуючи кохану, автор-суфій говорить про божественну любов, яка дана Богом та дозволена ним. Це може бути любов і до Творця, і до жінки, але вона не заплямована інтригами та спокусами, вона щира, пізнати її можна, лише відкриваючи своє серце до Бога.

Висновки і пропозиції. Отже, тюльпан символізує Всевишнього та чисте, дозволене шаріатом кохання («елял»), не тільки кохання між людьми, а й любов до Бога, релігії, істини та праведного шляху. У поезії «Дивану» яскраво виражений зв'язок «ліричний герой – його кохана – символіка квітів». Гази Герай-хан II Бора в месневі «Млинове колесо» також торкається теми кругообігу людського життя. І ліричний герой, і долап сприймають тюльпан як символ Всевишнього. Ми бачимо божественний тандем, гармонійне поєднання людини та Бога. Для Бахадира Герай-хана І Резмі кольори та рослини мають велике значення. Для нього це – чуттєві символи, які показують сутність усього. Поезію подано саме в такій послідовності, щоб показати той поступальний розвиток символу «тюльпан». Починаючи з періоду, коли зображення коханої через символіку квітів було лише атрибутом втілення кругообігу життя. Завершуючи тим, коли кохана та рослинні символи, пов'язані з нею, настільки потужні й яскраві, що ми простежуємо в них символ Бога, чистої та незайманої любові, щирості, пізнання істини. Отже, у період «Дивану» писали про любов до Всевишнього, про велику роль духовних наставників, пророків, пошук «правильних шляхів» у пізнанні божественних таємниць та «абсолютних істин».

Список літератури:

1. Dolab-Bora GaziGerayHanGazaiy 2009. URL: http://qirimtatartili.blogspot.com/2009/08/dolab-bora-gazi-geray-han-gazaiy.html (дата звернення: 25.11.2018) .
2. Абибуллаева Э., Эмруллаев Ш. Символика надгробных камней: сравнительный анализ материалов мусульманских кладбищ Бахчисарая и Турции XVII – XIX вв. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». 2012. № 2 (64). С. 2–11.
3. Гайворонский О. Кефенский тюльпан: живой памятник истории. 2012. URL: https://www.youtube.com/watch?v=XgQFG2l9cgA (дата обращения: 08.12.2016).
4. Грезы любви: поэзия крым. ханов и поэтов их круга / Бахчисарайский гос. ист.-культур. заповедник, О-воим. Саади; сост., коммент. и послесл. Наримана Абдульваапа; переводы Сергея Дружинина. Симферополь: Доля, 2003. 69 с.

5. Кримський А. Пальмове гілля. К.: Дніпро, 1971. 371 с.
6. Михайлов А. Первый бросок на юг. Эпоха тюльпанов. М.: АСТ, 2003. 429 с.
7. Священный цветок – тюльпан. 2011. URL: http://alaturka-vik.livejournal.com/36149.html/ (дата обращения: 10.01.2017).
8. Усеінов Т. Класична кримськотатарська писемна поезія кінця XVI – початку XVIII ст. Архітектоніка. Семантика: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.10. К., 2012. 36 с.
9. Халим Герай Султан. Розовый куст ханов, или история Крыма. Симферополь: Стилос, 2008. 192 с.

СИМВОЛ «ТЮЛЬПАН» В ПОЭЗИИ «ДИВАНА»:
САКРАЛЬНЫЙ И ГЕНЕРАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

Изучение символов и значение растительных орнаментов, а именно, символа «тюльпан», в крымскотатарской литературе и культуре конца XVI – XVIII вв. считается актуальной темой тюркского литературоведения. Потому что в ней соединились две литературные традиции: фольклорная (или докораническая) и религиозная. Исследуя этот вопрос, следует обращаться к литературному и художественному наследию Древнего Ирана, Турции и Крымского ханства. Сравнивая символ «тюльпан» в разных культурах Востока, мы можем проследить, какой сакральный смысл вкладывал в него каждый поэт. При этом общие нормы написания тех или иных форм поэзии не были нарушены.

Ключевые слова: *крымскотатарская литература, литература «Дивана», тюльпан, сакральный и генерационный аспекты.*

THE SYMBOL “TULIP” IN POETRY “DIVAN”:
SACRAMENTAL AND GENERATIONAL ASPECT

The study of the symbols and the meaning of plant ornaments, namely, the symbol “tulip” in the Crimeantatar literature and culture of the end of the XVI – XVIII centuries is considered to be one the most urgent subject of Turkish literary criticism. Because it combines two literary traditions: folk and religious. Investigating this issue, should refer to the literary of Ancient Iran, Turkey and the Crimean Khanate. After comparing the symbol “tulip” indifferent cultures of the East, we can trace how each individual poet gave him his sacred content. At the same time, the general norms of writing some form of poetry were not violated.

Key words: *Crimean Tatar literature, “Divan’s” literature, tulip, sacred and generational aspect.*